

1. ULUSLARARASI
FIRST INTERNATIONAL
SEVGİ GÖNÜL
BİZANS ARAŞTIRMALARI
BYZANTINE STUDIES
SEMPOZYUMU
SYMPOSIUM

BİLDİRİLER
PROCEEDINGS

HALUK PERK MÜZE VE KOLEKSİYONU'NDAKİ ÖRNEKLERLE ORTA BİZANS DÖNEMİNDEN KUTSAL EKMEK MÜHÜRLERİ

GÜLGÜN KÖROĞLU – HALUK PERK

HRİSTİYANLIKTA EKMEK ŞARAP AYINI

İnsanın temel gıdası olan ekmeğin ve ekmeğin yapıldığı buğday, çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerin çoğunda kutsal kabul edilmekle birlikte Musevi ve Hristiyan inançlarında diğerlerinden daha fazla dinsel anlamlar yüklenmiştir.¹ Musevilerin en önemli dini bayramı olan, İsraililerin Mısır'daki kölelikten kurtuluşları anısına düzenlenen Pesah (Fısıh)'da, kuzunun kurban edilmesi, şükran duası, şarabın kutsanması ve *matza* denilen mayasız ekmeğin paylaşılması gibi simgesel ve törensel uygulamalar mevcuttur.

Hristiyanlıkta ise gökten inmiş, ebedi ve gerçek ekmeğin, bizzat İsa olduğu (Yuhanna 6: 27, 32–35, 48, 51, 53–58), onun insanlık uğruna feda ettiği bedenini simgelediği İncil'de birçok kez belirtilmiştir (Luka 22: 19, Korintliler 10: 11, 16–17). İsa'nın etini simgeleyen ekmeği² ve kanını simgeleyen şarabı içmenin İsa ile birleşmek anlamına gelmesinin törensel yansıması olan şükran ayini, Hristiyan dinsel ritüelleri arasında temel litürjidir. Şükran anlamına gelen *ökaristi* (Grekçe *eukharistia*) adının yanı sıra *litürji*,³ *kutsal komünyon* ve *mass* adlarıyla anılmaktadır.

1 G. Galavaris, *Bread and Liturgy. The Symbolism of Early Christian and Byzantine Bread Stamps*, (London, 1970).

2 F. Mancinelli, *The Catacombs of Rome and the Origins of Christianity*, çev. C. Wasserman (Firenze, 2005): 1–2. Hristiyan görsel sanatlarında İsa'nın ekmele özdeşleştirildiği ve birlikte betimlendiği sahneler mevcuttur. En erken tarihli tasvirlerden biri Roma'daki S. Callisto Katakompü'nda bulunan ekmele dolu sepeti taşıyan canlı balık, İsa'nın ekmele ve balıkları çoğaltması mucizesi veya ekmele dolu sepetin önünde gösterilen kırmızı şarap dolu cam kadeh ökaristiye gönderme yapmaktadır. İsa'nın ön görünümü olarak kabul edilen Melhizedek'in Tanrıya iyi un (ekmele) ve şarap sunması, İsa'nın ekmele ve şarapları çoğaltması mucizeleri, son akşam yemeği, ökaristi ayininin betimlendiği yemek sahneleri, Emmaus'ta yemek ve en önemlisi de İsa'nın insan görünümünde bedenlenmesinin aracı olan Meryem'in tapınakta melek tarafından kutsal ekmele beslenmesi sahnelerinde ekmele tasvirleriyle karşılaşılır. Ekmele buralarda, hem içinde yer aldığı sahneyi tamamlayan bir nesne, hem de gizli anlamlar taşıyan konunun gizli öznesi olan Tanrı armağanıdır.

3 Litürji, Grekçe *leitourgia*, *liturgia*, halkın toplanması, ayin, ibadet anlamına gelmektedir. Ortodoks Bizans kilisesinde litürjinin temeli ökaristi'dir. Ökaristi, latince olan *mass* (ite, missa est) ile aynı anlamda olup, aralarında anlam farkı bulunmamaktadır. M. Acara, "Bizans Ortodoks Kilisesinde Litürji ve Litürjik Eserler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15.1 (1998): 183, 187.

Tüm Hristiyan mezheplerinde var olan ve kilisede düzenli aralıklarla yapılan ökaristi aynı zamanda bir nevi kurban törenidir.⁴ İsa'nın insanlık uğruna çarmıha gerilerek kurban (*thysia*) olacağını bildirdiği son akşam yemeği ve çarmıhta insanlık adına can vermesi anısına düzenlenmektedir. Tevrat'ta anlatılan Habil'in kuzu, İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmek istemesi ve Salem Kralı Melhizedek'in iyi un (ekmele) ve şarap (Yaratılış 14: 18; Levililer 2: 23, 13) sunmalarıyla aynı anlamdadır.⁵ İsa, diğerleri gibi bir hayvanı, bir oğlu, un ve şarabı değil de kendini Tanrıya kurban olarak sunmuştur.

Ökaristik doktrinin gelişmesinde Pavlus, Kudüslü Kyrill, Ioannes Khrysostomos, Nyssa'lı Gregorios, İskenderiye'li Kyrill, Ioannes Damaskenos, Theodoret, Ambrose ve Augustine'nin yorumları yatmaktadır.⁶

Ökaristinin kaynağı konusundaki arayışlarda Eleusis ve Orphik tapınımlar, Roma inancındaki Agape yemeği ve güneş tanrı Sol için pazar günü yapılan ritüellerin etkileri olmakla birlikte, Musevilerin Pesah bayramından kaynaklandığı görüşü yaygındır. Aralarında İsa ve havarileri de olmak üzere birinci yüzyılda Hristiyanlar, Musevilerin Pesah bayramını kutlamayı sürdürmüşlerdir. İkinci yüzyıl başlarında ise Pesah'ın yerini ökaristinin aldığı bilinmektedir.⁷

Bizans'ta ökaristi ayini özellikle cumartesi, pazar ve yortu günlerinde düzenlenmiştir. Sekizinci yüzyıldan itibaren haftanın diğer günlerinde de ökaristi ayini yapıldığına dair kaynaklarda bilgiler mevcut olmasına rağmen belki sadece manastır kiliselerinde günlük hale dönüşmüştü. İmparator Konstantin Monomakhos döneminde (1054) Ayasofya'da günlük ökaristi ayini yapıldığı bilinmektedir.⁸ Günümüzdeyse kiliselerde sadece pazar sabahları ve özel yortu günlerinde akşam saatlerinde ökaristi ayini düzenlenmektedir.

4 S. A. Boyd, "Art in the Service of the Liturgy: Byzantine Silver Plate", *Heaven on Earth, Art and the Church in Byzantium*, ed. L. Saffron (Pennsylvania, 1998): 195–96.

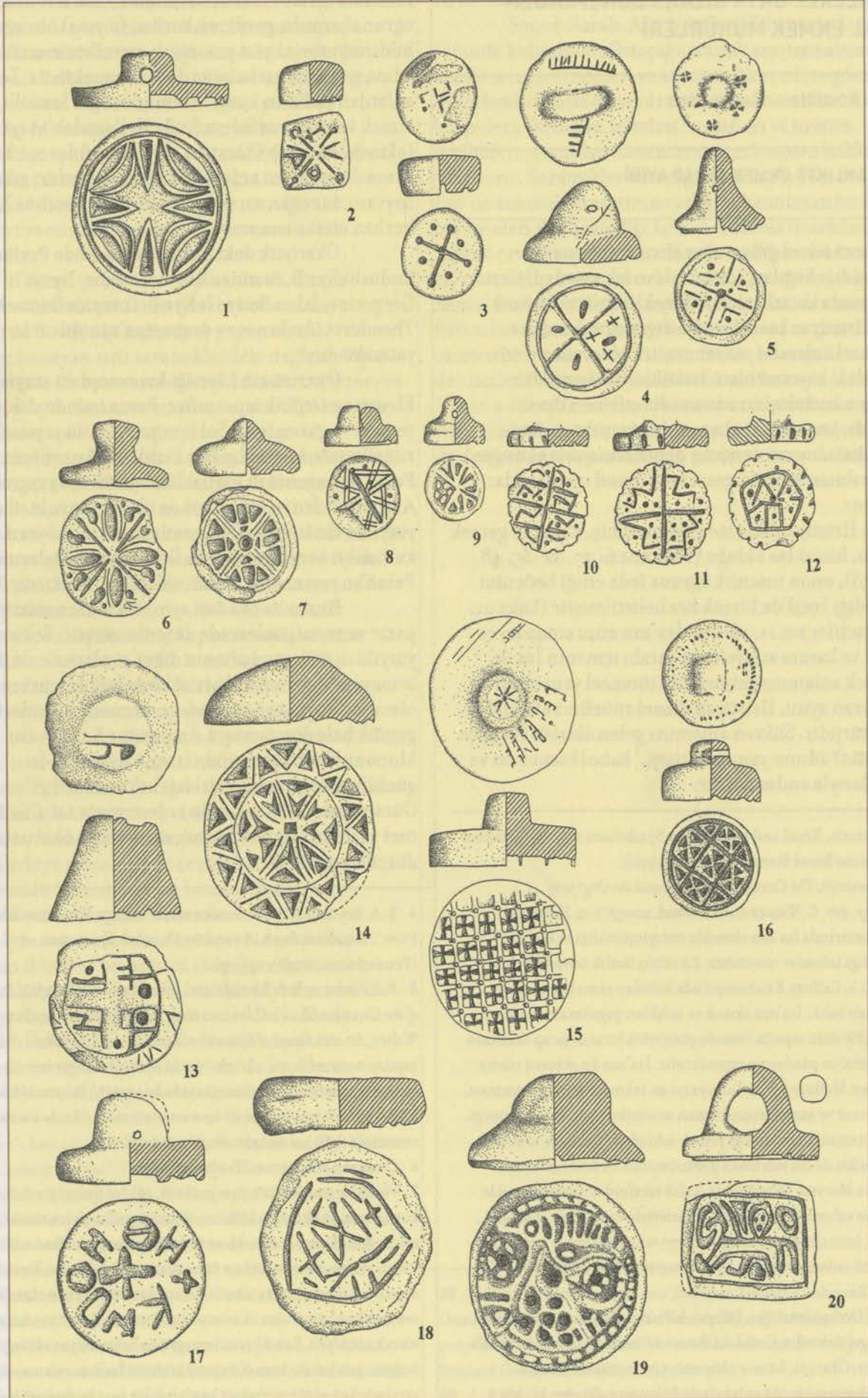
5 F. L. Cross ve E. A. Livingstone, ed., "Eucharist", *Oxford Dictionary of the Christian Church* (London-New York-Toronto, 1974): 475; C. Walter, *Art and Ritual of Byzantine Church* (London, 1982): 180. Tanrıya yapılan üç sunu (kuzu, ekmele - şarap ve oğlu), İsa'yla özdeşleşen simgeler olup Mesihin geleceğinin habercisidir. Ravenna'daki San Vitale Kilisesi'nin (6. yüzyıl) bemasındaki mozaiklerde kurban sunusuyla ilgili her üç sahnede işlenmiştir.

6 Cross ve Livingstone, "Eucharist": 476.

7 Pesah'da görülen kuzunun kurbanı, şükran duası, şarabın kutsanması ve ekmeğin bölünmesi gibi uygulamaların tümü ökaristi ayininde bulunmaktadır. Musevilikteki kuzunun kurban edilmesi töreni yerini, hayvan kurban etme geleneğini kaldıran, Tanrı kuzusu olarak İsa'nın çarmıhta insanlık adına kendini kurban etmesinin sembolik anlatımı olan ökaristiye bırakmıştır. Kendini yaşam ekmeği olarak niteleyen, Son Akşam Yemeği'nde havarilerine ekmeğin bedeni, şarabın ise kanı olduğunu bildiren İsa'nın anısına, ökaristi ayininde kutsal tören ekmeği kesilerek bir nevi kurban edilerek inancılara paylaştırılmaktadır (Res. 2).

8 R. F. Taft, "Eucharist", *ODB* 1 (1991): 738.

Res. 1 Makalede incelenen ekmekek mührlerinin çizimleri.

Ökaristi ayinlerinde dağıtılan, metafor olarak İsa'nın bedenini, Tanrının insan görünümünde dünyaya gelmesini (*inkarnasyon*)⁹ temsil eden *prospora*¹⁰ denilen ökaristi ekmeği, Ortodoks geleneğe uygun olarak içine birinci kalite beyaz buğday unu,¹¹ maya,¹² tuz ve su katılarak pişirilmiş büyük bir somundur. Katoliklerin ökaristi ekmekleriye mayasız küçük ve ince yuvarlak disk şeklindedir.

Dualar ve tütsüler eşliğinde din adamları tarafından hazırlanan ökaristi ekmeği iki hamur yumagından oluşmaktadır. Bunlardan biri İsa'nın tanrısal, ikincisi ise onun insan yanını temsil etmektedir.

Ökaristi ayininde sunulacak ekmeğin hazırlanması dinsel törenin bir parçasıdır. Din adamları tarafından özel bir reçeteye tütsü ve dua eşliğinde hazırlanıp, mühürlendikten sonra pişirilen ekmekler törenin sona ermesinden sonra apsisin solundaki prothesisde rahip tarafından kutsanıp ana apsisdeki altara getirilmektedir. Gerekli ilahilerin okunmasından sonra *longi* denilen bıçakla kesilerek,¹³ Ioannes Khrysostomos litürjisine uygun bir düzenle tepsi (*paten*, *panagiarion*) içine yerleştirilmektedir.¹⁴ Bir kısmı kutsal şarapla birlikte inançlılara dağıtılan ekmeğin, diğer kısmı da kutsal ekmeğin mahfazası (*artoklasia*) içinde bekletilmektedir. Bu süre boyunca dikkatli ve saygılı davranılmakta, kutsal ekmeğin en ufak parçasının bile bırakılmaması ve düşürülmemesi gerekmektedir. Tören sonunda diyakon tarafından bir sünger yardımıyla şarap ve suyla iki kez silinen kalis ve diğer kutsal kaplar bezlere sarılarak protesisteki yerlerine kaldırılmaktadır.

Ökaristi ayininin dışındaki yortular, kutsal kişilerin anıldıkları günler ve ölen kişilerin ardından özellikle üçüncü günde düzenlenen cenaze yemekleri için hazırlanan ekmekler de mühürlenmiştir. Azizlerin

şehit edildikleri ya da onlarla ilişkili kutsal kalıntıları barındıran türbe veya kiliselerde inançlılara sunmak için hazırlanmış, üzerinde azizin tasviri ve dinsel yazılar bulunan mühürlerle mühürlenmiş kutsama (*eulogia*) ekmekleri de vardır. Ekmeğin üzerinde bulunan tasvir ve yazıtlar sayesinde azizin ruhsal gücünün ekmeğe paydaş olan kişiye geçeceğine inanılmıştır.¹⁵

Hem ökaristi, hem *eulogia* ekmeklerinin hazırlanmasının son aşamasını, ekmeklerin Hristiyanlıkla ilgili tasvir, yazı ve şekillere sahip mühürlerle mühürlenmesi oluşturmaktadır. Ökaristi ekmekleri İsa'yı simgelerken, *eulogia* ekmekleri daha çok bir aziz veya yortuyla ilgili tasvir ve yazıtı sahiptir. Mühürlenilen ekmeğin kutsallığının arttığına,¹⁶ İsa'nın bedenine dönüştüğüne inanılmaktadır. Kutsal ekmeklerin mühürlenmesiyle ilgili olarak Yuhanna 6: 27'de "Fani olan yiyecek için değil, ebedi hayata baki olan yiyecek için çalışın, onu size insanoğlu verecektir. Çünkü Baba Tanrı ona mührünü basmıştır" yazılıdır.

Taş, pişmiş toprak ya da ahşaptan yapılmış ekmeğin mühürleri çoğunlukla konik ya da basık yarım küre, bronz mühürler ise dörtgen ya da haç şeklindedir. Mühürlerin baskı yüzeyleri yuvarlak, oval, dörtgen veya haç şeklinde olup genellikle ölçüleri 4-10 cm arasında değişmektedir. Mühürlerin arkasında kullanım kolaylığı sağlaması açısından sap, halka ya da konik biçimli tutamaklar vardır. Bazı mühürlerin tutamak kısmı da şekillendirilerek mühür haline getirilmiştir. Ayrıca bir sap ya da tutamağı olmadan, avuç içine alınarak kullanılabilen kutsal ekmeğin mühürleri de bulunur.¹⁷

Bizans döneminde kullanılmış olan kutsal ekmeğin mühürleri arasında tarihlenebilen örnek sayısı oldukça azdır. Mühürlerin baskı yüzeylerindeki tasvirler ve konular zaman içinde çok fazla değişiklik göstermemiştir. Müze ve koleksiyonlardaki Bizans dönemi kutsal ekmeğin mühürlerinin sıklıkla benzer desen, şekil ve yazılara sahip oldukları görülmektedir. Haç, İsa'nın en önemli simgesi olduğundan her dönem ekmeğin mühürlerinde sıklıkla karşılaşılan şekildir.¹⁸ Haç

9 K. Loverdou-Tsagarida, "Byzantine Minor Art", *Treasures of Mount Athos*, ed. A. Karakatsanis (Thessaloniki, 1997): 325.

10 Grekçe tekil *prosporon*, çoğul *prospora* kelimesi sunu anlamına gelmektedir.

11 İncil'de İsa kendisini buğday olarak tanımlamıştır (Yuhanna 12: 24): "Doğrusu ve doğrusu size derim: Buğday tanesi yere düşüp ölmezse, o yalnız kahr, fakat ölürse çok mahsul verir". Tahıl unları arasında birinci kalite buğday unu, en iyisiyse, İsa'da insanların en iyisidir ve onun insanlık adına kendini kurban edişinin simgesi olan ökaristi ekmeği beyaz buğday unundan yapılmalıdır.

12 Ortodoks inançta maya, İsa'nın göğe yükselişini simgelemektedir. Maya ile ilgili olarak Pavlus'un Korintlilere birinci mektubunda (Korint 5: 7) şöyle bir ifade bulunmaktadır: "Eski mayayı kaldırın ta ki mayasız olduğunuz gibi yeni hamur olasınız. Çünkü bizim Fısıhımız olan Mesih kurban edilmiştir".

13 Ökaristi ekmeğini parçalara ayırmak için kullanılan *longi* denilen bıçak, çarşıdaki İsa'nın sağ kaburgalarının altından giren ve ölümcül darbeyi yapan Yüzbaşı Longinus'un mızrağını simgelemektedir.

14 Galavaris, *Bread Stamps*: 68, fig. 35.

15 A. Gonosová, "Bread Stamp", *Art of Late Rome and Byzantium*, ed. A. Gonosová ve Ch. Kondoleon (Richmond, 1994): 270-73.

Günümüzde Virginia Güzel Sanatlar Müzesi'nde sergilenen baskı yüzünde, Havari Philippos'un ve iki yanında dini yapıların tasvir edildiği pişmiş topraktan yapılmış ekmeğin mührünün, Hierapolis'teki Havari Philippos Martyrionu'na ait *eulogia* ekmeklerini mühürlemek için kullanılmış olması mümkündür. Bu ekmeklerde tıpkı ökaristi ekmekleri gibi üzerinde aziz, kilise ya da yortuyla ilgili tasvir ve yazı olan özel mühürle mühürlenerek kutsallaştırılmaktadır.

16 Kutsanmış ekmeğin mühürlemek sadece Hristiyanlara özgü bir gelenek değildi. Mısır'da İsis, Grek ve Roma'da Hygeia, Adonis ve Artemis için ekmeğin sunusu yapılmış ve özel mühürlerle bu ekmekler mühürlenmişti. Ayrıca Romalılar ve Bizanslıların günlük yaşamlarında fırıncıların üzerinde kendi özel işaretleri olan kâhplarla imal ettikleri ekmekleri işaretledikleri de bilinmektedir.

17 Çaylak Türker, "Gelibolu": 88-89.

18 G. Spitzing, *Lexikon Byzantinisch-Christlicher Symbole: Die Bilderwelt Griechenlands und Kleinasiens* (München, 1989): 194-202; C. Walter, "The Apotropaic Function of The Victorious Cross", *REB* 55 (1997): 199.

Res. 2 Litürjik son akşam yemeği (ökaristi) sahnesinden ayrıntı, Kiev Aya Sofya Kilisesi apsis resmi, 11. yüzyıl ortaları.

tasvirli kutsal ekmek mühürleri genellikle erken Bizans ve İkonoklazma dönemlerine tarihlendirilmekle birlikte günümüze kadar ekmek mühürleri üzerinde en çok haç kompozisyonlarının tercih edildiği görülmektedir. Haç tasvirleri genellikle yuvarlak, altıgen bir çerçeve ya da iki sütuna dayanan bir kemer içine alınmıştır.¹⁹ Haç kolları arasında İsa'nın sıfatları, sonsuzluğunu vurgulayan yazı ve semboller ile haçın çevresinde İncil'den alıntılar,²⁰ bazı örneklerde ise mührün arka kısmında adak yazıtları bulunmaktadır.²¹ IC XC NI KA (Tanrı oğlu kurtarıcı İsa'nın zaferi),²² Tanrı'nın başlangıç ve son olduğuna işaret eden Grek alfabesinin ilk ve son harfi (A ve O/ω), sağlık (ΥΓΙΑ), hayat (ΖΟΕ), ışık (ΦΟΣ), neşe (ΧΑΡΑ), Tanrı'nın armağanı, Tanrı'nın meyveleri, Tek Tanrı'ya ve Oğul gibi simgesel anlamlar içeren sözcüklerle anlamını çözemediğimiz monogramlar çoğunlukla da ters bir şekilde yazılmıştır. Ters olması, basıldığı yüzeyde düz çıkarak okunabilmesi içindir. Haç kollarının etrafında bazen yazı yerine yuvarlak biçimli çukurlar ya da kuş, balık ve geyik gibi sembolik anlamlar içeren hayvan figürleri bulunur.²³

19 E. Yener, "Alabanda Antik Kenti Kazı, Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları" 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (Ankara, 2002): 189, res.11; Papanikola-Bakirtzi, *Everyday Life*: 362, no. 426.

20 Erken dönem ekmek mühürlerinde görülen etrafı yazıtla çevrilmiş haç kompozisyonları pişmiş toprak yağ veya su mataralarında (*ampulla*) da sıkça görülmektedir.

21 Papanikola-Bakirtzi, *Everyday Life*: 195-96, no. 218 ve 220.

22 Walter, "Apotropaic Function": 213-14.

23 *Götter Heroen Herrscher in Lykien* (Wien-München, 1990): 217, no. 160.

Beş, altı ve sekiz kollu yıldızlar, düğüm şekilleri, bitki ve çiçek desenleri, hilal, üçgen, vazo ve diğer sembolik ve dekoratif şekiller de işlenmiştir.

Benzeri henüz bulunmayan erken Bizans dönemine ait (7 ve 8. yüzyıl) olabileceği belirtilen pişmiş topraktan yapılmış bir ekmek mührü üzerinde Kudüs'teki dinsel yapılar betimlenmiştir.²⁴

Orta Bizans dönemine tarihlenen bazı pişmiş toprak ve kolay oyulabilen taş mühürler üzerinde, oyma ve kazıma üçgenler ve çeyrek dairelerden oluşan ve mührün baskı yüzünü tamamen kaplayan kompozisyonlar tercih

edilmiştir. Bazı örneklerde kazıma ve oyma şekillerin bütünü büyük bir haç oluşturur, bazılarındaysa baskı yüzeyi yatay ve dikey çizgilerle karelere bölünmüş, her birinin içine de küçük haçlar işlenmiştir. Aynı zamanda bu bölümler, ekmeğin daha kolay bölünerek paylaştırılmasını sağlamış olmalıdır. Mühür hamur yüzeyine bastırıldığında üçgen biçimli çukurlara yumuşak hamur dolarak kabartma küçük haçlar oluşmaktadır. Kopartılan her ekmek parçası üzerinde küçük bir haç tasviri olması törenin amacına uygun düşmektedir.

Bu tipin erken örneklerine erken Bizans döneminde daha çok Koptlar'da rastlanmakla birlikte orta Bizans döneminde yeniden yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Soleta, Kıbrıs, Korint, Saraçhane, Osmangazi ve Yumuktepe Höyüğü gibi 10. ve 13. yüzyıl arasına ait Bizans yerleşimlerinde yapılan arkeolojik kazılarda gün ışığına çıkarılmış mühürler, Haluk Perk Müzesi'nde bulunan, katalogda 15 numaralı mührün tarihlendirilmesine olanak vermektedir.²⁵ Kireç taşından oyularak şekillendirilmiş mührün baskı yüzünde, içlerinde haçlar olan küçük kareler yapılmıştır. Arka yüzdeki tutamağın yan kısmında Nebat dilinde yazılmış olduğu düşünülen bir adak yazıtı yer alır (Res. 15-16).²⁶

24 R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* (fourth edition) (New Haven-London, 1986): 63, fig. 27 C.

25 Arthur, "Soleta": 525-30; Chavane, *Salamine*: pl. 69, no. 405; Davidson, *Corinth*: 331, no. 2854; 332, no. 2855-56; Harrison, *Saraçhane*: 276, no. 731; Özkan ve Ünal, "Hisar İçi": 140, res. 6; Köroğlu, "Yumuktepe": 437, 443, res. 7-8, çiz. 1 a-b.

26 Mührün üzerindeki yazıların Nebat dilinde olabileceğini tarafımıza bildiren Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar'a verdiği bilgiden ötürü teşekkür ederiz.

Sina, Hagia Katherina Manastırı'nda ele geçen benzer desene sahip bir mühürdeki Arapça adak yazıtında Habib ibn Sadaka'nın 1265 yılının Aralık ya da Ocak ayında kiliseye bağışladığı belirtilmiştir.²⁷ Benzeri bir başka mühür ise Mainz'da Prens Johann Georg Koleksiyonu'ndadır.²⁸ Mührün arka kısmında Gabra ismindeki kişinin Tanrı'dan bağışlanma dileyen Arapça yazıtı, baskı yüzünün dış kenarındaki çerçevede ise Tanrı Anası Meryem'in yüceliğini ve İsa'yla birlikteliğini vurgulayan Grekçe yazıtı vardır.²⁹ Ortadaki alan her iki mühürde de içlerinde haçlar betimlenmiş olan küçük karelere bölünmüştür.

Haluk Perk Müzesi'ndeki 15 numaralı mühür ile Sina ve Mainz'da bulunanlar birbirinin çok yakın benzerleridir.³⁰ Sina'da bulunan 1265 yılını veren mühürden dolayı hepsinin aynı döneme ait olduğu kabul edilmelidir.

Orta Bizans döneminden itibaren Ioannes Khrysostomos litürjisine³¹ uygun bir düzenlemeyle mühürler üzerinde Tanrı Kuzusu İsa (*Amnos*), Meryem, Mikhail, Gabriel, diğer melekler ve tüm kutsalları³² simgelediğine inanılan üçgen, daire, yıldız, küçük haç, tarak, N ve Z harfine benzer şekiller,³³ virgül biçiminde küçük kıvrımlar, küçük yuvarlak ve noktalarla temsili olarak gösterilmiştir. Yuvarlak ve noktacıkların İsa'nın çarmıhta aldığı beş yarayı ya da İsa'nın yetmiş iki takipçisini simgelemiş olması da mümkündür.

Bu tipteki mühürlerin dışında orta ve son Bizans dönemi kutsal ekmek mühürlerinde yaygın bir biçimde, üzerinde sadece haç olan kompozisyonların tercih edildiği, ökaristi ayininin sembolik olarak anlatıldığı litürjik son akşam yemeği sahnelerinde görülebilmektedir. Ohri Ayasofyası,³⁴ Kiev Ayasofyası³⁵ (Res. 2) ve Güney Kıbrıs Pyrga'daki Kraliyet Şapeli³⁶ gibi

11. ve 14. yüzyıllar arasına ait kiliselerin apsislerinde İsa'nın havarilerine sunmak için elinde veya altardaki paten içinde yer alan yuvarlak somunların üzerinde haçlı mühür baskıları görülmektedir.³⁷ Bu görsel kanıtlar, Haluk Perk müze ve koleksiyonunda bulunan, üzerinde madalyon içinde haç betimli benzer biçimdeki mühürlerin orta ve son Bizans dönemlerine tarihlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Yine aynı döneme ait kilise kalıntılarında ve yerleşimlerde yapılan arkeolojik kazılarda, haç tasvirli ekmek mühürlerinin bulunması özel koleksiyon ve müzelerdeki mühürlerin doğru tarihlendirilmesi için önemli belgelerdir.³⁸

Bunların dışında çiçek ve stilize bitkisel desenlere sahip ekmek mühürlerinin dönemlerini belirlemek de oldukça güç olup bunların Bizans'ın her döneminde ökaristi ayinlerinde ya da başka yortu günlerinde dağıtılan kutsama ekmekleri için kullanılmış olması mümkündür.

Kutsal ekmek mührü olarak tanımlanan üzerinde sadece haç ya da "Tanrı armağanı, Tanrı'nın meyveleri ve Oğul" gibi sözcükler ve işaretler bulunan özellikle de dördüncü ve yedinci yüzyıllar arasına tarihlenen bazı mühürler hem tören ekmeklerini, hem de dini yapılarda ele geçen depo kaplarını mühürleyerek kutsamada kullanılmıştır.³⁹ Attica, Stamata, Mygdaleza'daki altıncı ve yedinci yüzyıla tarihlendirilen bazilikanın ek mekanında bulunan pithosun ağır kenarındaki 6 cm çapındaki yuvarlak mühür baskısında, ortada iki sütuna dayanan kemer içinde bir Latin haç, etrafını kuşatan bordürde ise "Tanrının kutsaması üzerimize olsun" yazılıdır.⁴⁰

Kutsal ekmek mühürleri arkeolojik kazılarda belirli bir konteksten gelmiyorsa bunları üzerlerindeki desen ya da yazıya göre tarihlendirmek her zaman doğru olmayabilir. Diğer litürjik eşyalar gibi uzun yıllar boyunca kullanılmış ya da eski modellerin daha geç dönemlerde kopyalanmış örnekleri olmaları da mümkündür.⁴¹ Ortaçağdan bu yana geçen süreçte ekmek mühürlerinde görülen desenlerin fazla değişmediği, günümüzde ise daha çok plastik ve ahşaptan yapılan

27 Galavaris, *Bread Stamps*: 88, fig. 44.

28 G. Galavaris, "A Eucharistic Bread Stamp in Mainz", *Brotstempel Aus Der Prinz Johann Georg-Sammlung in Mainz*, eds. G. Galavaris ve R. Hamann-Mac Lean (Mainz, 1979), 10-11.

29 Galavaris, "Bread Stamp in Mainz": 10.

30 Age., 13. Benzer tipteki tüm mühürler Bizans döneminde Antakya Patriklığı'ne bağlı olan kiliselerde 23 Ekim ve 24 Aralıktan sonraki ilk pazar günü kutlanan St. James litürjisine göre şekillendirilmiş olmalıdır.

31 Galavaris, *Bread Stamps*: 65-69, 173-85.

32 Melekler, Vaftizci Yahya, tüm peygamber ve havariler, büyük kilise babaları, kilisenin doktorları (mucizevi iyileştirmeler yapan Kosmas ve Damian), İsa'nın ataları olan Ioakhim ve Anna, kilisenin ithaf edildiği aziz veya kilisede yortusu kutlanan aziz.

33 İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin yürüttüğü Marmaray kazılarında ele geçen 06.68 envanter numaralı 5-6. yüzyıla tarihlendirilen, pişmiş toprak kutsal ekmek mührünün üzerine kazıma olarak sonradan yapılmış haç ve ZGN harfi biçimli bir simge yer almaktadır (Eser, İ.A.M.'de 25 Haziran 2007'de açılan *Gün Işığında, İstanbul'un 8000 Yılı Sergisi*'nde sergilenmiştir).

34 G. Vikan ve J. Nesbitt, *Security in Byzantium: Locking, Sealing and Weighing* (Washington D.C., 1980): 15, fig. 26.

35 L. I. Maslovskaya, ed., *Art of Kievan Rus* (Kiev, 1989): 73, fig. 14.

36 M. Emmanuel, "Monumental Painting in Cyprus during the Last Phase of the Lusignan Dynasty", *The Painted Churches of Cyprus*, ed.

A.-J. A. Stylianou (London, 1985): 252, fig. 2.

37 Z. Mercangöz, "Orta Çağ Hristiyanlık İnanışında Ökaristi ve Sanattaki Yansımaları: Bizans Sanatında Ökaristi Sembolleri", *Sanat ve İnanç*, ed. B. Mahir ve H. Katipoğlu (İstanbul, 2004): 2: 43-44, 50, dn. 3 ve 11; Galavaris, *Bread Stamps*: 176-80, fig. 92-94.

38 Yener, "Alabanda": 189, res. 11. Alabanda tiyatrosunun üzerindeki kilisede bulunan ekmek mühürleri geç Bizans dönemine ait olmalıdır; Z. Mercangöz, "Damga", *"Kalanlar"*, 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans, ed. A. Ödekan (İstanbul, 2007): 73, Kadıkalesi kazılarında bulunan 12-13. yüzyıllara tarihlendirilen mühür üzerinde bir haç tasviri vardır; Davidson, *Corinth*: 332, no. 2858.

39 Galavaris, *Bread Stamps*: 18; M. Grünbart, "Byzantine Metal Stamps in a North American Private Collection", *DOP* 60 (2006): 20, 23.

40 Papanikola-Bakirtzi, *Everyday Life*: 195, 352, no. 407.

41 N. Kontogiannis ve S. Arvaniti, "The Medieval Kato Katro (Lower Castle) of Andros: Excavation Data and Ceramic Material", *Byzas* 7 (2007): 354-55, fig. 5b.

ekmek mühürlerinde eski modellerin tekrarlandığı göze çarpmaktadır.⁴²

HALÛK PERK MÜZE VE KOLEKSİYONU'NDAKİ KUTSAL EKMEK MÜHÜRLERİ

Halûk Perk müze ve koleksiyonunda yer alan kutsal ekmek mühürlerinden otuz bir adeti Bizans, on üç adeti Bizans sonrası döneme aittir. Bizans'ın değişik dönemlerine ait farklı tiplerdeki mühürlere on dokuz adeti (bir sırlı, on sekiz sırsız) pişmiş toprak, dördü taş ve sekiz tanesi de bronzdur. Mühürler kaçak kazılarla elde edilmiş olup, tarihleri belirlenebilen bir yapıya da arkeolojik kazıdan gelmediğinden bunları kronolojik olarak değerlendirmeye çalışırken, yayımlanmış benzer eserlerle biçim ve desen karşılaştırmaları yaparak tarihlendirme yoluna gidilmiştir.⁴³

Orta Bizans dönemine ait olması mümkün kutsal ekmek mühürleri üzerlerindeki bezemelere göre tek ya da çoklu haç tasvirli, bitki ve hayvan figürlü olarak sınıflandırılarak incelenmiştir.

KATALOG

No. 1

Resim No: 3

Çizim No: Res. 1.1

Envanter No: M 1922

Malzemesi: Pişmiş toprak, açık turuncumsu devetüyü renk hamurlu, ince gözenekli, iyi pişmiş
Ölçüleri: çap 9,2 cm, yük. 3 cm

Geldiği söylenen yer: Manisa

Tanımı: Yassı disk biçimli mührün, arka kısmında düğme biçimindeki tutamağında yatay ip deliği mevcuttur. Mührün baskı yüzeyinde oyularak yapılmış büyük bir Malta haçı vardır. Mührün her iki yüzü de fazla homojen olmayan yeşil renkli sırla kaplıdır.

Benzerleri: G. R. Davidson, *Corinth: Results of Excavation, The Minor Objects* 12 (Princeton-New Jersey, 1952): 332, pl.135, no. 2860

42 Satışta olan modern mühürler için bkz. www.prosphora.org.

43 Koleksiyondaki eserlerin pek çoğu erken Bizans dönemine tarihlenen daha önce yayımlanmamış nadir örneklerden oluşmaktadır. Sempozyumun başlığı gereği eserler arasından daha çok orta Bizans dönemine ait olabilecek örnekler seçilmiştir.

No.2

Resim No: 4

Çizim No: Res. 1.2

Envanter No: M 1930

Malzemesi: Pişmiş toprak, koyu pembe renk hamurlu, ince gözenekli, iyi pişmiş

Ölçüleri: uz. 4,2 cm, gen. 4 cm, yük. 2,5 cm

Tanımı: Dörtgen prizması şeklindeki mührün baskı yüzünde kazıma tekniğiyle oluşturulmuş çapraz şekilde yerleştirilmiş bir haç vardır. Haç kolları arasında Grekçe harfler vardır.

Benzerleri: V. Pace, ed., *Treasure of Christian Art in Bulgaria* (Sofia, 2001): 119, no.11

No. 3

Resim No: 5

Çizim No: Res. 1.3

Envanter No: 3650

Malzemesi: Pişmiş toprak, turuncumsu pembe renk hamurlu, ince gözenekli, iyi pişmiş

Ölçüleri: çap 4,7 cm, yük. 1,7 cm

Tanımı: Yassı disk biçimli mührün baskı yüzeyindeki şekiller kazıma tekniğiyle yapılmıştır. Ortadaki Grek haçının merkezinde, haç kollarının uçlarında ve haç kolları arasında yuvarlak biçimli çukurlar vardır.

Benzerleri: Z. Mercangöz, "Ekmek Damgası", "Kalanlar" 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans, ed. A. Ödekan (İstanbul, 2007): 73

No.4

Resim No: 6

Çizim No: Res. 1.4

Envanter No: M 1927

Malzemesi: Pişmiş toprak, turuncumsu koyu kiremit rengi hamurlu, ince kireç ve mika katkılı, ince gözenekli, hamur renginde astarlı, iyi pişmiş

Ölçüleri: çap 6,8 cm, yük. 4,5 cm

Tanımı: Baskı yüzeyi daire biçiminde olan mührün arka kısmında, yarım daire şeklinde ortasında ip deliği olan bir tutamağı vardır. Mührün baskı yüzünde kazıma tekniğiyle oluşturulmuş yuvarlak bir çerçeve içine alınmış Grek haçı, haç kolları arasında mühür hamuru henüz yaşken sivri uçlu bir aletle yapılmış haçın merkezine doğru yönelmiş oval biçimli dört küçük oyuk vardır. Haç kolları arasındaki çeyrek daire biçimli alanlardan birinde kazıma üç küçük haçın (ya da çarpı) yüzeye sonradan, mührün arka kısmındaki dört ve on bir dişli tarak biçimli kazıma şekillerin ise hamur henüz pişirilmeden önce çizilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Benzerleri: G. Galavaris, *Bread and the Liturgy: The Symbolism of Early Christian and Byzantine Bread Stamps* (Madison-London, 1970): 61, fig. 29

No.5

Resim No: 7

Çizim No: Res. 1.5

Envanter No: 3881

Malzemesi: Pişmiş toprak, devetüyü renk hamurlu, mika katkılı, ince gözenekli, hamur renginde astarlı, iyi pişmiş

Ölçüleri: çap 5,7 cm, yük. 4,3 cm

Tanımı: Mührün baskı yüzeyi daire biçiminde olup, arka kısmında sivrilerek yükselen ortasında ip deliği olan bir tutamağı vardır. Baskı yüzeyinde kazıma tekniğiyle oluşturulmuş yuvarlak bir çerçeve içine alınmış Grek haçı, haçın merkezinde büyük bir yuvarlak ve merkezin etrafında daha küçük dört yuvarlak çukur bulunur. Haç kolları arasında ortalarında yuvarlak çukurlar olan V harfi şeklinde düzenlemeler yer alır. Arka kısımda, mühür pişirilmeden önce, baskı tekniğiyle beş küçük haç (ya da çarpı) kabartması yapılmıştır. V ve I şeklindeki harfler? ise mühür üstüne daha sonradan çizilmiştir.

Benzerleri: Davidson, *Corinth*: 312, no. 2858.

No.6

Resim No: 8

Çizim No: Res.1 .6

Envanter No: M 1917

Malzemesi: Pişmiş toprak, turuncu renk hamurlu, ince kireç katkılı, ince gözenekli, iyi pişmiş
Ölçüleri: çap 6,6 cm, yük. 3,4 cm

Tanımı: Baskı yüzeyi daire biçiminde olan mührün arka kısmında oval biçimli yassı tutamağı vardır. Baskı yüzünde kazıma tekniğiyle oluşturulmuş bir Grek haçı, haç kolları arasındaki her bir çeyrek dairede haçın merkezine doğru yönelmiş uçları sivrilerek sonuçlanan, içleri oyulmuş oval biçimli şekiller ile yanlarında iki yuvarlak çukur ve farklı yönlerde doğru uçları kıvrılan yapraklar bulunur. Ovallerin dış kısmında ve yaprak şekillerinin altında kazıma çizgiler yer alır. Kenar kısmından küçük bir bölüm kopmuştur. Benzerleri: Davidson, *Corinth*: 332, pl.135, no. 2858.

No.7

Resim No: 9

Çizim No: Res. 1.7

Envanter No: M 1928

Malzemesi: Kireç taşı

Ölçüleri: çap 6,3 cm, yük. 3,4 cm

Tanımı: Yassı disk şeklindeki mührün arka kısmında düğme biçimli tutamağı vardır. Mührün daire biçimli baskı yüzünde iç içe iki kazıma çizgiden oluşan çerçeve içine alınmış Grek haçının merkezinde ve haç kolları arasındaki her bir çeyrek dairede, dörtgen biçiminde içleri oyularak çukurlatılmış şekiller bulunur. Haçın üzeri kazıma çizgilerle hareketlendirilmiştir. Kenar kısmından küçük bir bölüm kopmuştur.

No.8

Resim No: 10

Çizim No: Res. 1.8

Envanter No: M 1934

Malzemesi: Pişmiş toprak, turuncu renk hamurlu, ince kireç katkılı, ince gözenekli, orta pişmiş

Ölçüleri: çap 6,6 cm, yük. 3,4 cm

Tanımı: Daire biçimli mührün baskı yüzeyinde kazıma tekniğiyle oluşturulmuş bir Grek haçı vardır. Haç kolları arasında kalan çeyrek daire alanlarda kazıma tekniğinde çift çizgilerle yapılmış küçük haçlar (çarpılar) ve derinliği fazla olmayan yüzeye dağınık bir biçimde yerleştirilmiş yuvarlak çukurlar bulunur. Bu deliklerin İsa'nın çarmıhta aldıkları yaraları⁴⁴ ya da İsa'nın takipçilerini simgelemiş⁴⁵ olması mümkündür. Mührün arka kısmındaki halka biçimli tutamağın üst kısmı kırık olduğundan nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir.

Benzerleri: Galavaris, *Bread Stamps*: 72, fig. 36.

No. 9

Resim No: 11

Çizim No: Res. 1.9

Envanter No: M 1935

Malzemesi: Pişmiş toprak, turuncu renk hamurlu, orta gözenekli, iyi pişmiş

Ölçüleri: çap 3,5 cm, yük. 2,4 cm

Tanımı: Daire biçimli mührün baskı yüzeyinde yuvarlak bir çerçeve içinde çapraz olarak yerleştirilmiş bir haç vardır. Haç kolları arasında kabartma beş daireden oluşan çiçek, diğer alanlarda ise net olarak seçilemeyen üçgen biçimli şekiller bulunur. Mührün arka kısmında, ortası yatay ip deliğine sahip bir tutamak mevcuttur. Mührün yüzeyi aşındığından ve beyaz kalker tabakasıyla kaplandığından ayrıntıları yeterince seçilememektedir.

⁴⁴ Galavaris, *Bread Stamps*: 93.

⁴⁵ Age., 95.

No. 10

Resim No: 12

Çizim No: Res. 1.10

Envanter No: M 1931

Malzemesi: Pişmiş toprak, koyu portakal rengi hamurlu, ince gözenekli, ince kum ve kireç katkılı, iyi pişmiş

Ölçüleri: çap 5,3 cm, mevcut yük. 1 cm

Geldiği söylenen yer: Ağrı

Tanımı: Yassı disk biçimli, kenarları hafifçe dilimlendirilmiş mührün daire biçimli baskı yüzeyi kazıma tekniğinde yatay ve dikey çizgilerle sekiz bölüme ayrılmıştır. Her bir bölüm ZÇN harfi şeklinde eğri çizgiler ve yuvarlak çukurlarla doldurulmuştur. Mührün arka kısmındaki düğme biçimli tutamak kırılmıştır.

No. 11

Resim No: 13

Çizim No: Res.1 .11

Envanter No: M 1932

Malzemesi: Pişmiş toprak, koyu portakal rengi hamurlu, ince gözenekli, ince kum ve kireç katkılı, iyi pişmiş
Ölçüleri: çap 5,7 cm, mevcut yük. 1,5 cm

Geldiği söylenen yer: Ağrı

Tanımı: Yassı disk biçimli, kenarları hafifçe dilimlendirilmiş mührün baskı yüzünde kazıma tekniğinde büyük bir Grek haçı vardır. Haç kolları arasındaki alanlarda kazıma olarak zig zaglar ve dağınık durumda küçük yuvarlak çukurlar bulunur. Mührün arka kısmındaki düğme biçimli tutamak kırılmıştır.

Benzerleri: Galavaris, *Bread Stamps*, 98, fig. 49.

No: 12

Resim No: 14

Çizim No: Res. 1.12

Envanter No: M 1933

Malzemesi: Pişmiş toprak, koyu portakal rengi hamurlu, ince gözenekli, ince kum ve kireç katkılı, iyi pişmiş
Ölçüleri: çap 5 cm, mevcut yük. 1,15 cm
Geldiği söylenen yer: Ağrı

Tanımı: Yassı disk biçimli, kenarları hafifçe dilimlendirilmiş mührün daire biçimli baskı yüzünde kazıma tekniğinde beşgen biçiminde büyük bir şekil vardır. Beşgenin içi dikine iki kısma ayrılmıştır. Bir kısım, yatay çizgilerle içinde yuvarlak çukurlar olan üç parçaya bölünmüştür. Diğer kısım ise zig zag çizgilerle bölümlenmiştir. Mührün arka kısmındaki düğme biçimli tutamak ve mührün kenarındaki dilimlerden bir parça kırılmıştır.

No: 13

Resim No: 15

Çizim No: Res. 1.13

Envanter No: 1644

Malzemesi: Kireç taşı

Ölçüleri: çap 7,5 cm ve 3,8 cm, yük. 5,8 cm

Tanımı: Kesik koni biçimli mührün alt ve üst yüzeylerinde kazıma ve oyma şekiller vardır. Mührün daire biçimli baskı yüzünde zig zag biçimli çerçeve içine alınmış ZÇN harfine benzer şekiller ile yan yana iki yuvarlak çukur bulunur. Mührün üst yüzünde haça benzer bir şekil kazıma olarak şekillendirilmeye başlamış ancak tamamlanmamıştır. Uzun süre kullanılmış olduğu anlaşılan mühür kullanımdan dolayı aşınmış ve kenarlarından parçalar kopmuştur.

Benzerleri: Galavaris, *Bread Stamps*: 73, fig. 36.

No. 14

Resim No: 15

Çizim No: Res. 1.14

Envanter No: M 1919

Malzemesi: Pişmiş toprak, turuncumsu devetüyü renk hamurlu, ince gözenekli, iyi pişmiş

Ölçüleri: çap 10 cm, yük. 3,6 cm

Tanımı: Yassı yarım küre biçiminde, baskı yüzündeki desenler kazıma ve oyma teknikleriyle oluşturulmuştur. Ortada yuvarlak içine alınmış dört taç yapraklı çiçek haç, çevredeki bordürde karşılıklı olarak yerleştirilmiş üçgenler sıralanmaktadır. Mühür avuç içine alınarak kullanılmıştır. Mührün kenarından ve arka kısmından büyük bir parça kopmuştur.

Benzerleri: Davidson, *Corinth*: 332, pl. 135, no.2857.

No. 15

Resim No: 15-16

Çizim No: Res. 1.15

Envanter No: M 1937

Malzemesi: Kireçtaşı

Ölçüleri: çap 8,9 cm, yük. 2,6 cm

Geldiği söylenen yer: Adana

Tanımı: Yassı disk biçimli mührün daire biçimli baskı yüzeyi kazıma ve oyma teknikleriyle karelere bölünmüştür. Kenarlarda dört, ortada altı sıra olmak üzere, içine haç oyulmuş olan toplam otuz iki dörtgen bulunmaktadır. Mührün arka kısmında düğme biçimli tutamağın üzerine de küçük bir haç ile kenar kısmına yedi satır halinde Nebat dilinde? olması muhtemel bir yazıt kazanmıştır. Mührün kenar kısmından bir parça kopmuştur.

Benzerleri: Erken dönem için bkz. Galavaris, *Bread Stamps*: 90, fig. 43 (5. yüzyıl); 91, fig. 44 ve 45 (6. yüzyıl). Orta Bizans dönemine ait benzerleri için bkz. Davidson, *Corinth*: 331, no. 2854; 332, no. 2855-56; M. J. Chavane, *Salamine de Cypre VI: Les Petits Objets* (Paris, 1975): pl.69, fig. 405; P. Arthur, "Uno stampo Eucharistico Bizantino da Soleta", *Archaeologia Medievale* 24 (1997): 525-30; R. M. Harrison, *Excavations at Saraçhane in Istanbul 1: The Excavations, Structures, Architectural Decoration, Small Finds, Coins, Bones and Molluscs* (Princeton-New Jersey, 1986): 276, no. 731; E. Özkan ve F. Ünal, "Hisar İçi Sondaj Kazıları", 13. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (Ankara, 2003): 140, res. 6; G. Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü Kazısından İki Ekmek Mührü", *Vita: Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, ed. M. Alparıslan, M. Doğan Alparıslan ve H. Peker (İstanbul, 2007): 437, 443, res. 7-8, çiz.1 a-b.

No. 16

Resim No: 17

Çizim No: Res. 1.16

Envanter No: M 3895

Malzemesi: Pişmiş toprak, turuncu renk hamurlu, ince gözenekli, iyi pişmiş

Ölçüleri: çap 5,5 cm, yük. 3,5 cm

Tanımı: Mühür üzerindeki şekiller kazıma ve oyma olarak objenin pişirilmesinden sonra yapılmıştır. Daire biçimli mührün baskı yüzeyi oluk şeklinde kazınmış yuvarlak bir çerçeve içine alınmıştır. Birbiriyle kesişen yatay ve dikey çizgilerin oluşturduğu kare alanların içlerine birer küçük haç oyulmuştur. Köşelerde üçgen biçimli alanlar olup, kare alanların bütünü de haç oluşturmaktadır. Mührün arka yüzünde ortasında yatay ip deliği olan düğme biçiminde küçük bir tutamak vardır. Kenar kısmında ise kazınarak yapılmış yarım ay ya da virgül şeklinde küçük kıvrımlardan oluşan bordür kuşatmıştır. Ayrıca dört küçük virgülün mührün üzerinde gruplandırıldığı görülmektedir.

Benzerleri: A. Çaylak Türker, "Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22.2 (2005): 90-91; Harrison, *Sarāḫane*: 276, no. 462.731.

No. 17

Resim No: 18

Çizim No: Res. 1.17

Envanter No: 3829

Malzemesi: Pişmiş toprak, devetüyü renk hamurlu, taşçık katkılı, orta gözenekli, kötü pişmiş

Ölçüleri: çap 8,6 cm, yük. 4,5 cm

Tanımı: Yuvarlak biçimli mührün merkezinde oyma tekniğiyle oluşturulmuş bir haç, etrafında Büyük harflerden oluşan Grekçe bir yazıt vardır. Yazıt KHBOHΘH (yardım et) şeklinde okunur. Yazıt mızrak ucuna benzetilmiş bir haçla başlamaktadır. Mızrağa benzetilmiş haçın olması İsa'nın çarmıhta mızraklanmasına işaret etmektedir.

Benzerleri: Davidson, *Corinth*: 332, no. 2860 (3112), pl.135; Galavaris, *Bread Stamps*: fig. 66.

No. 18

Resim No: 19

Çizim No: Res. 1.18

Envanter No: M 1920

Malzemesi: Pişmiş toprak, gri hamurlu, orta gözenekli, iyi pişmiş

Ölçüleri: çap 10,3 cm, yük. 2,5 cm

Geldiği söylenen yer: Uşak

Tanımı: Düzensiz oval biçimli mührün baskı yüzünde ortada kazıma beşgen biçimli bir çerçeve içine alınmış ortada M ve X harflerinin birleşmesinden oluşan bir monogram, her iki yanında ikişer haç vardır. MX monogramı Mikhail olarak okunmuştur. Adı geçen Başmelek Mikhail ya da Aziz Mikhail olmalıdır. Bu mührün aziz ya da başmelek Mikhail'in yortusunda sunulacak eulogia ekmeklerinin mühürlenmesi için kullanılmış olması mümkündür.

No. 19

Resim No: 20

Çizim No: Res. 1.19

Envanter No: 3963

Malzemesi: Gri-beyaz mermer

Ölçüleri: çap 10,5 cm, yük. 5,1 cm

Tanımı: Baskı yüzeyi kabaca şekillendirilmiş ekmek mührü olması muhtemel objenin üzerinde stilize kıvrık dallar, yan yana geldiğinde çiçeğe benzer bir şekil oluşturan noktalar ve kenar kısmında da Dikeios ya da Dineio (Adil) olarak okunabilen bir yazıt görülmektedir.

No. 20

Resim No: 21

Çizim No: Res. 1.20

Envanter No: M 1923

Malzemesi: Pişmiş toprak, devetüyü renk hamurlu, ince gözenekli ve iyi pişmiş

Ölçüleri: uz. 7,9 cm, gen. 6,3 cm, yük. 4,6 cm

Tanımı: Dikdörtgen biçimli mührün baskı yüzü kabaca kazınarak ve yer yer oyularak oldukça üsluplaştırılmış atlı figür betimlenmiştir. Binicinin bir asker aziz olması ve mührün bu azizin yortu gününde eulogia ekmeklerini mühürlemek için kullanılmış olması mümkündür. Mührün arkasında bir kulp vardır. Mührün yanlarında kopmalar mevcuttur.

Benzerleri: D. Papanikola-Bakirtzi, ed., *Everyday Life in Byzantium: Byzantine Hours Works and Days in Byzantium* (Athens, 2002): 196, fig. 219'da 14-15. yüzyıla tarihlendirilen mührerde, bir atlı aziz yılan şeklinde betimlenmiş şeytani öldürürken gösterilmiştir.

